

Joanna Dzionek-Kozłowska

Uniwersytet Łódzki

TRANSFORMACJA USTROJOWA Z PERSPEKTYWY KONCEPCJI *PATH DEPENDENCE*

Streszczenie: Analiza i ocena procesu transformacji ustrojowej krajów Europy Środkowej i Wschodniej stanowi ogromne wyzwanie intelektualne dla przedstawicieli nauk społecznych. Niezwykła złożoność, a zarazem ogromna dynamika i wyjątkowość tego zjawiska utrudnia opracowanie odpowiednich do jego uchwycenia narzędzi badawczych. Obecnie owocną perspektywę otwiera aparat pojęciowy i analityczny stworzony w ramach nowej ekonomii instytucjonalnej, a na tym gruncie szczególnie obiecujące wydaje się ujęcie procesu transformacji przez pryzmat koncepcji *path dependence*. Celem artykułu jest ocena zasadności posłużenia się wskazaną koncepcją oraz przedstawienie wniosków wynikających z dotychczasowych analiz.

Słowa kluczowe: transformacja ustrojowa, Europa Środkowa i Wschodnia, rozwój gospodarczy, ekonomia ewolucyjna, *path dependence*.

*Tożsamość cywilizacyjna postkomunistycznych
społeczeństw Europy Wschodniej
i byłego Związku Radzieckiego
określa ich dalsze losy*

Samuel Huntington

1. Wstęp

Transformacja ustrojowa krajów Europy Środkowej i Wschodniej od momentu jej zapoczątkowania na przełomie lat 80. i 90. minionego stulecia stanowi wyzwanie intelektualne dla przedstawicieli wielu dyscyplin naukowych. Ekonomiści, socjologowie, politolodzy i historycy starają się wskazać przyczyny, ocenić przebieg, określić perspektywy oraz możliwe konsekwencje tego procesu. Doniosłość i wyjątkowość rozpoczętych wówczas przemian pobudzają do wzmożenia wysiłków badawczych. Równocześnie jednak ogromna dynamika, złożoność i wielopłaszczyznowość zachodzących zmian – przenikanie się wymiaru ekonomicznego, politycznego, społecznego, kulturowego, etycznego – utrudniają opracowanie odpowiednich do ich uchwycenia ram i instrumentów analitycznych. Jednym z narzędzi, które zdaje się cieszyć rosnącym zainteresowaniem badaczy transformacji, jest koncepcja

*path dependence*¹. Warto przy tym podkreślić, że pomimo jej ekonomicznego rodowodu, idea ta okazała się inspirująca także dla reprezentantów pozostałych, wymienionych wyżej dyscyplin².

Celem artykułu jest przedstawienie, w jaki sposób koncepcja ta jest wykorzystywana do analizy procesu transformacji ustrojowej krajów Europy Środkowej i Wschodniej, oraz próba oceny korzyści wynikających z tego rodzaju podejścia.

2. Geneza i istota *path dependence*: „pułapka gorszego produktu”

Idea *path dependence* została wysunięta w latach 80. minionego stulecia przez dwóch amerykańskich ekonomistów Briana Arthura i Paula Davida³. Podłożem do

¹ Pozostawienie angielskiej nazwy dla tytułowej koncepcji wynika ze swoistego kryzysu obfitości: w polskim piśmiennictwie naukowym poszukiwanie właściwego odpowiednika dla angielskiego sformułowania doprowadziło do stworzenia zaskakującej mnogości określeń. Koncepcja i zjawisko, którego dotyczy, są nazywane mianem „ścieżek rozwojowych”, „samowarunkujących się ścieżek rozwoju”, „trajektorii rozwojowych”, „uzależnienia od dotychczasowej ścieżki rozwoju”, „zależności od szlaku”, „zależności ścieżkowej” lub nawet „pułapki gorszego produktu”. Ponieważ jak dotąd żadne z przywołanych tłumaczeń nie upowszechniło się na tyle, aby uniknąć niejasności, najlepszym rozwiązaniem wydaje się zachowanie wersji angielskiej. Zob. M. Bałtowski, M. Miszewski, *Transformacja gospodarcza w Polsce*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2006, s. 49; M. Bąk, *Europa Środkowa i Wschodnia wobec wyzwania transformacyjnego*, Uniwersytet Gdański, Gdańsk 2006, s. 56-57; J. Godłów-Legiędź, *Nowa ekonomia instytucjonalna i rozwój regionalny*, [w:] A.F. Bocian (red.), *Rozwój regionalny – konsekwencje integracji*, Fundacja Promocji Rozwoju Podlasia, Białystok 2005, s. 23; K. Gwosdz, *Pozytywne i negatywne ścieżki (virtues and vicious paths) – próba zastosowania teorii zależności od ścieżki (path dependence) do wybranych miast konurbacji górnośląskiej*, [w:] I. Sagan, M. Czepczyński (red.), *Wymiar i współczesne interpretacje regionu*, Uniwersytet Gdański, Katedra Geografii Ekonomicznej, Gdańsk 2003, Gdańsk – Poznań, s. 227-238; R. Kowalski, *Efekty sieciowe a błędy rynku*, *Zeszyty Naukowe Polskiego Towarzystwa Ekonomicznego* nr 3, PTE 2005, s. 121-125; W. Kwaśnicki, *Skanalizowane ścieżki rozwoju przemysłu*, [w:] *Symulacja systemów gospodarczych*, Oficyna Wydawnicza Politechniki Wrocławskiej, Wrocław 2003, s. 93-120; E. Maślak, *Paradygmat ekonomii ewolucyjnej*, „Gospodarka Narodowa” 2000, nr 1-2, s. 4, 11-12, 14; J. Staniszkis, *Postkomunizm. Próba opisu*, Wydawnictwo Słowo Obraz Terytoria, Gdańsk 2005, s. 242-244.

² Świadectwem zainteresowania ze strony nieekonomistów są m.in. prace: G. Ekiert, S. Hanson (red.), *Capitalism and Democracy in Central and Eastern Europe. Assessing the Legacy of Communist Rule*, Cambridge University Press, Cambridge 2003; B. Chavance, E. Magnin, *Emergence of path dependent mixed economies in Central Europe*, [w:] A. Amin, J. Hausner (eds.), *Beyond Market and Hierarchy. Interactive Governance and Social Complexity*, Edward Elgar, Cheltenham 1997, s. 196-232; M. McFaul, *Institutional design, uncertainty, and path dependency during transitions: cases from Russia*, „Constitutional Political Economy” 1999, vol. 10, s. 27-52; N.C. Kyriazis, M.S. Zouboulakis, *Modeling institutional change in transition economies*, „Communist and Post-Communist Studies” 2005, vol. 38, s. 109-120; V. Nee, Y. Cao, *Path dependent societal transformation: Stratification in hybrid mixed economies*, „Theory and Society” 1999, vol. 28, s. 799-834; R. Zukowski, *Historical path dependence, institutional persistence, and transition to market economy: The case of Poland*, „International Journal of Social Economics” 2004, vol. 31, no. 10, s. 955-973.

³ B. Arthur, *Competing technologies, increasing returns, and lock-in by historical small events*, „Economic Journal” 1989, no. 1, s. 116-131; P. David, *Clio and the economics of QWERTY*, „American Economic Review” 1985, vol. 75, no. 2, s. 332-7. Na temat drogi naukowej, która doprowadziła do

jej sformułowania była z jednej strony próba uchwycenia zjawiska rosnących przychodów na gruncie ówczesnej ekonomii głównego nurtu⁴, a z drugiej – wyjaśnienie pewnej szczególnej ułomności rynkowego mechanizmu alokacyjnego, trudnej do wytłumaczenia w ramach ekonomii ortodoksyjnej. Arthur i David dostrzegli mianowicie, że wbrew przesłaniu ugruntowanemu w rozważaniach ekonomicznych już przez klasyków, mechanizm wolnorynkowy w pewnych szczególnych okolicznościach może doprowadzić do upowszechnienia się produktu, który jest gorszy niż inne, alternatywne dobra zaspokajające tę samą potrzebę. Co więcej, dominacja takiego gorszego standardu może utrzymywać się przez długi czas. W literaturze dotyczącej omawianego zjawiska klasyczny już dziś przykład tego rodzaju sytuacji stanowi upowszechnienie się na całym świecie klawiatury typu QWERTY⁵.

Analizując przyczyny tego zjawiska, Arthur i David doszli do wniosku, że o sukcesie określonego rozwiązania (technologii) niejednokrotnie przesądzała przewaga, choćby niewielka, zdobyta na początkowym etapie rozwoju danej gałęzi produkcji. Źródłem tej przewagi mogły zaś być pojedyncze, z pozoru nieznaczące, zdarzenia, jednostkowe wybory czy wręcz czynniki przypadkowe⁶, których skumulowanym

powstania tej koncepcji, szerzej pisze: B. Arthur, *Increasing Returns and Path Dependency in the Economy*, The University of Michigan Press, Michigan 1994, s. xiii-xix.

⁴ Podstawowym wyzwaniem był brak perspektywy analitycznej pozwalającej pogodzić zjawisko rosnących przychodów z modelem doskonałej konkurencji. Na temat problemów związanych z ujmowaniem w teorii ekonomii zjawiska rosnących przychodów pisze: K. Arrow, *Increasing returns: historiographic issues and path dependence*, „European Journal of Economic Thought” 2000, no. 2, s. 171-180.

⁵ Na tym przykładzie wyjaśniał cały problem David. Jako lepsze rozwiązanie, pozwalające zwiększyć tempo pisania i łatwiejsze do opanowania, przedstawił on opracowaną na początku lat 30. XX wieku tzw. uproszczoną klawiaturę Dvoraka. P. David, *Clio and the economics...*, s. 333-334. Drobiazgową analizę tego przykładu doprowadziła do ujawnienia pewnych słabości przedstawianej przez niego wizji historii rozwoju maszyn do pisania (najostrzejszymi krytykami byli Liebowitz i Margolis), lecz ponad dwie dekady intensywnych badań, prowadzonych przede wszystkim przez historyków gospodarczych, pozwoliły zidentyfikować szereg innych, mniej dyskusyjnych, przypadków. S.J. Liebowitz, S.E. Margolis, *The fable of the keys*, „Journal of Law and Economics” 1990, vol. XXXIII, s. 25-26; tychże, *Policy and path dependence. From QWERTY to Windows 95*, „Regulation” 1995, vol. 18, no. 3, s. 33-41; tychże, *Path dependence, lock-in, and history*, „Journal of Law, Economics and Organization” 1995, vol. 11, no. 1, s. 205-226.

Zestawienia wielu wskazywanych w literaturze przykładów dominacji gorszych standardów dokonał D.J. Puffert, *Path dependence, network form and technological change*, [w:] W. Sundstrom, T. Guinnane, W. Whatley (eds.), *History Matters: Essays on Economic Growth, Technology and Demographic Change*, Stanford University Press, Stanford 2004, s. 63-95.

⁶ Jako przykład przypadkowych czynników mających dalekosiężne skutki dla rozwoju określonej gałęzi przemysłu można przywołać fakty związane z rozwojem kolejnictwa. Otóż twórca kolei parowej George Stephenson, pracując nad swoim wynalazkiem, korzystał z niewielkiej sieci torów tramwajowych przeznaczonych dla tramwajów konnych o rozstawie szyn 1435 mm. Doskonalać swoje projekty, nigdy nie próbował zmienić akurat tego elementu i w konsekwencji projektowane przez niego parowozy miały taki właśnie rozstaw kół. Ten właśnie rozstaw, określany po dziś dzień jako normalny, upowszechnił się i przetrwał do czasów nam współczesnych. D.J. Puffert, *Path Dependence*, EH.Net Encyclopedia, edited by Robert Whaples, <http://eh.net/encyclopedia/article/puffert.path.dependence>.

efektem było wkroczenie branży na określoną „ścieżkę rozwoju” i dalsze umocnienie się danego standardu. Warto przy tym wzorem obu badaczy pokreślić, że *a priori* nie można przewidzieć, które z rozwiązań dostępnych na początkowym etapie rozwoju gałęzi się upowszechni⁷.

W jakiej sytuacji może dojść do spełnienia się tego rodzaju scenariusza? W jednym ze swych pierwszych artykułów David wskazał na konieczność łącznego wystąpienia trzech warunków: tzw. współzależności technicznej, quasi-nieprzechodności inwestycji oraz zjawiska rosnących przychodów. Ze współzależnością techniczną mamy do czynienia, jeśli nabywca określonego towaru, aby w pełni z niego korzystać, musi odpowiednio dostosować posiadany przez siebie kapitał rzeczowy lub/i ludzki. W tym sensie można tu również mówić o swoistym wymogu komplementarności⁸. Z kolei quasi-nieprzechodność inwestycji oznacza trudność odzyskania nakładów poniesionych na dokonanie tego rodzaju dostosowania, powiązaną z faktem, że utrudnia lub uniemożliwia ono skorzystanie z innych, alternatywnych rozwiązań. Wówczas dochodzi do „zamknięcia” (*lock-in*)⁹ na inne możliwości, a problem ten będzie tym poważniejszy, im wyższy jest koszt kolejnych dostosowań w porównaniu z wynikającymi z nich korzyściami. Relacja ta może się kształtować na tyle niekorzystnie, że podmioty będą trwać przy raz obranym rozwiązaniu, mimo istnienia bądź pojawiania się innych, lepszych. Trzeci z wymogów, czyli dostęp do rosnących przychodów, może być spełniony zarówno po stronie popytowej (korzyści skali), jak i popytowej (sieciowe efekty zewnętrzne). Oba przypadki prowadzą do pojawienia się dodatnich sprzężeń zwrotnych. Jeśli produkcja określonej gałęzi daje dostęp do korzyści skali, to uzyskanie przez określone rozwiązanie relatywnej przewagi pozwala zwiększyć produkcję i obniżyć koszty jednostkowe, co daje jego wytwórcy możliwość obniżenia ceny. Konsekwencją obniżenia ceny jest zaś dalsze umacnianie się tego właśnie producenta (i jego rozwiązania) na rynku¹⁰. Z kolei występowanie sieciowych efektów zewnętrznych oznacza, że konsumenci, którzy już zdecydowali się na wybór określonego rozwiązania, będą od-

⁷ B. Arthur, *Competing technologies...*, s. 116 i nast.; P. David, *Clio and the economics...*

⁸ W przypadku korzystania z określonego typu klawiatury wymagane dostosowanie polega na konieczności nauczenia się przez konsumenta danego układu klawiszy.

⁹ B. Arthur określił tę właściwość mianem nieelastyczności (*inflexibility*). B. Arthur, *Competing technologies...*, s. 14.

¹⁰ Wymóg korzyści skali został podważony przez Arrowa, który dowiódł, że jego spełnienie nie jest niezbędne do zaistnienia zjawiska *path dependence*. Rosnące przychody po stronie podaży potęgują wprawdzie tego rodzaju procesy (przyspieszają standaryzację), ale do ich wystąpienia może dojść również przy stałych lub nawet malejących przychodach. K. Arrow, *Path Dependence and Competitive Equilibrium*, [w:] W. Sundstrom, T. Guinnane, W. Whatley (eds.), *History Matters: Essays on Economic Growth, Technology and Demographic Change*, Stanford University Press, Stanford 2004, s. 23-35. Zob. także: S.E. Page, *Path dependence*, „Quarterly Journal of Political Science” 2006, no. 1, s. 87-115.

czuć dodatkowe korzyści, jeśli będzie ono wybierane przez następnych nabywców. Korzyści te mogą wynikać np. z obniżenia kosztów transakcyjnych (np. korzystanie z takiego samego systemu metrycznego) lub poszerzenia możliwości wykorzystania danego dobra bez konieczności dostosowywania go do pozostałych komponentów systemu (np. posługiwanie się tym samym oprogramowaniem).

3. North i „trajektorie rozwoju” instytucji

Nakreślone wyżej rozumowanie rychło zaczęto inkorporować na grunt analiz poświęconych licznym innym zjawiskom¹¹ – koncepcja *path dependence* znalazła zastosowanie m.in. w badaniach rozwoju teorii naukowych¹², miast i okręgów przemysłowych¹³, sceny politycznej¹⁴, systemów prawnych¹⁵, organizacji¹⁶. Można wręcz uznać, że atrakcyjność analityczna rozumowania Arthura i Davida zaowocowała stworzeniem wśród przedstawicieli nauk społecznych swoistej mody na poszukiwanie podobnych zależności na innych obszarach badawczych¹⁷. Do popularyzacji zaś tej koncepcji w naukach społecznych, a w szczególności do wykorzystania jej także do analizy procesu transformacji ustrojowej w istotnej mierze przyczynił się noblista, Douglass C. North, jeden z czołowych przedstawicieli nowej ekonomii instytucjonalnej. Zainteresowania badawcze Northa od lat koncentrują się wprawdzie wokół problemów rozwoju i wzrostu gospodarczego, ale kwestie te ujmuje on z perspektywy dalece wykraczającej poza tradycyjnie pojmowany obszar badań ekonomicznych. W jego pracach centralnym pojęciem pozostaje kategoria instytucji. Mianem tym określa on wszelkie reguły (formalne lub nieformalne) ograniczające wybory, a w konsekwencji także i działania podmiotów stosunków społecznych:

¹¹ Pewne tego rodzaju możliwości wskazywali zresztą Arthur i David. B. Arthur, *Urban Systems and the Historical Path Dependence*, [w:] B. Arthur, *Increasing Returns...*, s. 99-110; P. David, *Path dependence, its critics and the quest for 'historical economics'*, 2000, <http://www-econ.stanford.edu/faculty/workp/index.html> (artykuł został opublikowany w pracy: P. Garrouste, S. Ioannides (eds.), *Evolution and Path Dependence in Economic Ideas: Past and Present*, Edward Elgar Publishing, Cheltenham 2001). Główne kierunki zastosowania tej koncepcji w socjologii, naukach politycznych i w zarządzaniu syntetycznie przedstawił M.P. Gartland (*Interdisciplinary views of sub-optimal outcomes: Path dependence in social and management sciences*, „Journal of Socio-Economics” 2005, vol. 34, s. 686-702).

¹² J.D. Sterman, J. Wittenberg, *Path dependence, competition and succession in the dynamics of scientific revolution*, „Organization Science” 1999, vol. 10, no. 3, s. 322-334.

¹³ M. Kenney, U. von Burg, *Paths and regions: the creation and growth of Silicon Valley*, [w:] R. Garud, P. Karnoe (eds.), *Path Dependence and Creation*, Lawrence Erlbaum Associates, London 2001, s. 127-148.

¹⁴ P. Pierson, *Increasing returns...*, s. 251-267; P. Pierson, *Politics in Time...* 2004.

¹⁵ J. Hacker, wyd. cyt., s. 57-130.

¹⁶ R. Garud, P. Karnoe, wyd. cyt., s. 1-38.

¹⁷ Co nie oznacza bynajmniej, aby idee te były przyjmowane bezkrytycznie.

„ograniczenia, które porządkują interakcje polityczne, ekonomiczne i społeczne”¹⁸. Tak rozumiane instytucje wraz z mechanizmami ich egzekwowania składają się na specyficzną dla danego społeczeństwa matrycę instytucjonalną¹⁹.

Poszukując odpowiedzi na pytanie, dlaczego jednym społeczeństwom udaje się stworzyć warunki pozwalające na osiągnięcie wzrostu gospodarczego, a inne przez stulecia nie są w stanie wydobyć się ze stanu stagnacji, za klucz uznał North właśnie różnice zachodzące na poziomie właściwych dla nich matryc instytucjonalnych. Doszedł do wniosku, że warunkiem niezbędnym do stworzenia podstaw dla długookresowego wzrostu gospodarczego jest istnienie takiego systemu reguł gry, który dostarczałaby podmiotom bodźce pobudzające je do większej efektywności. Problem w tym, że zmiana istniejącej matrycy instytucjonalnej, także ta w kierunku pożądanym z punktu widzenia stymulowania wzrostu gospodarczego, jest jednak na ogół procesem trudnym i długotrwałym²⁰. Na tym właśnie etapie swojej analizy odwołał się North do koncepcji *path dependence*. Objasniając przyczyny zastanawiającej trwałości struktur instytucjonalnych, uznał, że można tu wskazać na pewną zbieżność z zależnościami opisywanymi przez Arthura i Davida w odniesieniu do rozwoju gałęzi produkcji. Na płaszczyźnie instytucjonalnej również może dojść do ugruntowania się „gorszego”²¹ rozwiązania, a prowadzący ku temu mechanizm wykazuje cechy charakterystyczne dla zjawiska *path dependence*. North dowodził, że na płaszczyźnie instytucjonalnej mamy bowiem do czynienia z występowaniem (szczególnie pojętych) rosnących przychodów, które pojawiają się w konsekwencji istnienia sieciowych efektów zewnętrznych. Tego rodzaju efekty powstają, ponieważ podmioty działające w ramach określonej matrycy instytucjonalnej będą odnosić korzyści, jeśli inni członkowie danej społeczności również będą respektować te same reguły gry. Co więcej, dla jednostek działających w oparciu o określoną matrycę instytucjonalną każda zmiana reguł będzie się wiązać z niebezpieczeństwem pogorszenia sytuacji, prawdopodobieństwem utraty nakładów poniesionych na tworzenie organizacji sprawdzających się w poprzednich warunkach (swoista quasi-nieprze-

¹⁸ D.C. North, *Institutions*, „Journal of Economic Perspectives” 1991, vol. 5, no. 1, s. 97.

¹⁹ D.C. North, *Institutions, Institutional Change and Economic Performance*, Cambridge University Press, Cambridge 1990, s. 100-101; 115, 136-137. Na temat Northowskiej analizy instytucji pisze: W. Pawlak, *Instytucje i zmiana instytucjonalna w teorii D. Northa*, „Studia Socjologiczne” 1993, nr 1, s. 65-76.

²⁰ Szczególnie trudne do zmiany są, zdaniem Northa, pewne fundamentalne instytucje nieformalne, głęboko zinternalizowane i składające się na dziedzictwo kulturowe poszczególnych narodów. Często przywoływanym przez Northa przykładem trudności w dokonaniu zmiany matrycy instytucjonalnej były lata nieskutecznych reform podejmowanych w krajach Ameryki Łacińskiej. Niepowodzenia tych byłych hiszpańskich i portugalskich kolonii tłumaczył North faktem, iż podstawowe fundamenty instytucjonalne tych społeczeństw zostały ukształtowane pod wpływem wzorców właściwych dla XVI-wiecznych metropolii. Wśród tego rodzaju instytucjonalnych hamulców wymieniał przede wszystkim oparcie życia społecznego i gospodarczego na relacjach osobistych, centralizację władzy oraz rozrost biurokracji kontrolującej niemal wszystkie aspekty ludzkiego życia. D.C. North, *Institutions...* 1991, vol. 5, no. 1, s. 110-111.

²¹ Gorszego z punktu widzenia sprzyjania wzrostowi gospodarczemu.

chodność inwestycji) oraz koniecznością poniesienia nakładów niezbędnych do przystosowania się do nowych okoliczności (wymóg komplementarności). Wobec powyższego obrona *status quo* przez jednostki przystosowane do funkcjonowania w danym systemie instytucjonalnym wydaje się być jak najbardziej zrozumiała. Należy jednak zaznaczyć, że North nie próbował dowodzić w ten sposób niemożności dokonania jakichkolwiek zmian w sferze instytucjonalnej, choć trzeba przyznać, że nakreślenie przedstawionego obrazu w oparciu o koncepcję *path dependence* może rodzić tego rodzaju obawy. Arthur i David w istocie koncentrują się na przedstawieniu mechanizmu standaryzacji i blokowania alternatywnych możliwości rozwoju, nie precyzując warunków, w których możliwe byłoby odejście od raz rozpowszechnionego standardu. North przeciwnie, poświęcił tej kwestii wiele uwagi, a lektura jego prac pozwala stwierdzić, że było to jedno z kluczowych zagadnień, jakie starał się wyjaśnić. Tyle że wymagało to rozwinięcia teorii zmian instytucjonalnych, co z kolei rodziło konieczność wyjścia poza ideę *path dependence*²². Koncepcja ta pełni zatem w teorii Northa jedynie rolę pomocniczą; jest istotnym elementem jego rozumowania, ponieważ ułatwia wyjaśnienie przyczyn trudności szybkiego przekształcania struktury instytucjonalnej, lecz wskazywana przez Northa analogia pomiędzy rozwojem instytucji i rozwojem technologii nie pozwala uchwycić wszystkich etapów zmiany matrycy instytucjonalnej²³.

4. Transformacja systemowa krajów Europy Środkowej i Wschodniej: wytyczanie nowych czy powrót do wcześniejszych ścieżek rozwojowych?

Sposób, w jaki North posłużył się koncepcją *path dependence* przy analizie przemian zachodzących w sferze instytucji, w znacznej mierze wpłynął na wykorzystywanie jej przez badaczy transformacji ustrojowej krajów byłego Bloku Wschodniego²⁴. Wprawdzie wzięwszy pod uwagę wskazane wyżej ograniczenie, można byłoby sądzić, iż idea ta nie będzie szczególnie użyteczna przy analizie procesu, którego istotą jest przecież dokonanie dalekosiężnych przeobrażeń gospodarczych, politycz-

²² Podstawowy wniosek z jego rozważań można sprowadzić do stwierdzenia, że istotne zmiany matrycy instytucjonalnej nastąpią tylko wówczas, gdy podmioty stosunków społecznych uznają, że zmiany te mogą im przynieść większe korzyści niż trwanie przy dotychczasowych regułach. Dostrzeżenie przez aktorów życia społecznego takiej szansy może zaś, zdaniem Northa, być konsekwencją zmian w otoczeniu (środowisku zewnętrznym) lub zmian w „modelach mentalnych”, czyli subiektywnym postrzeganiu rzeczywistości przez tychże aktorów. D.C. North, *Institutions, Institutional Change...*

²³ Należy przy tym zaznaczyć, że sam North podkreśla, że proces zmian instytucjonalnych jest dalece bardziej złożony, co powoduje, że próba objaśnienia dziejów narodu wyłącznie w oparciu o koncepcję trajektorii rozwojowych z pewnością dawałaby obraz uproszczony. D.C. North, *Institutions...* 1991, s. 109 (w przypisie).

²⁴ Fakt ten można odczytać jako świadectwo wspomnianego wcześniej, znacznego wpływu Northa na popularyzację i sposób wykorzystania tej koncepcji wśród przedstawicieli nauk społecznych.

nych i społecznych; wszak już samo sformułowanie „transformacja systemowa” skłania do postrzegania oznaczanych w ten sposób przemian właśnie jako próby zmiany dotychczasowej „ścieżki rozwojowej”. Pole do wykorzystania tej koncepcji zaczęło się jednak poszerzać wraz z wydłużaniem horyzontu czasowego transformacji. Relatywnie szybko dostrzeżono bowiem, że w żadnym z byłych krajów socjalistycznych transformacja nie przybrała postaci skokowego zerwania ze starym ustrojem. Przeciwnie, i można dodać – zgodnie z wymową rozważań Northa, tworzenie nowego porządku miało postać stopniowych zmian. Budowanie ram nowego ustroju nie odbywało się w próżni, lecz na gruncie wcześniejszych rozwiązań instytucjonalnych i relacji społecznych. Znamienne jest przy tym, że tego rodzaju zależności występowały we wszystkich branżach pod uwagę krajach, nawet tych, które zaliczono do grona liderów przemian. Sięganie do koncepcji *path dependence* przez badaczy transformacji było związane z próbami wytłumaczenia tej ciągłości, która sprowadzała proces zmian i potęgowała trudności, z jakimi kraje Europy Środkowej i Wschodniej borykały się na drodze tworzenia fundamentów demokracji i gospodarki wolnorynkowej.

Należy jednak od razu podkreślić, że liczni odwołujący się do niej autorzy w istocie poprzestawali na potraktowaniu sformułowania *path dependence* jako synonimu hasła „historia ma znaczenie” – skrótovej i prawdopodobnie bardziej atrakcyjnej formy wyrażenia opinii, że przeszłość wywiera wpływ na teraźniejszość. W przeciwieństwie do Northa nie próbowali się oni na właściwej im płaszczyźnie badawczej doszukiwać mechanizmu opisanego przez Arthura i Davida. Termin *path dependence* pojawiał się tam niejako przy okazji wskazywania przeszłych faktów, które zdaniem danego badacza miały istotny wpływ na przebieg reform²⁵. Pozornie może się wydawać, że taka interpretacja pozostaje w zgodzie z ogólną wymową omawianej idei, ponieważ uwypuklane są wówczas, stawiane przez jej twórców na pierwszym planie, czynniki historyczne. W gruncie rzeczy jest to jednak ujęcie niezwykle powierzchowne i, co gorsza, deformujące istotę branej pod uwagę koncepcji. Wskazany sposób jej wykorzystania jest pochodną błędnego założenia, że o występowaniu zjawiska *path dependence* można mówić w każdym przypadku, kiedy dostrzegamy zależność przyczynowo-skutkową pomiędzy zdarzeniami oddalonymi od siebie w czasie²⁶. Tymczasem Arthur i David oznaczali tym pojęciem jedynie pewną szczególną klasę procesów, charakteryzujących się występowaniem dodatnich sprzężeń zwrotnych, które pojawiały się w konsekwencji istnienia sieciowych efektów zewnętrznych, wymogu komplementarności składników analizowanego systemu oraz niemożności odzyskania nakładów poniesionych na dostosowanie posiadanego kapitału.

Z drugiej strony powstawały również próby wykorzystania idei *path dependence* przy ujmowaniu procesu transformacji na tle ogólnych wizji rozwoju cywilizacyjne-

²⁵ M. McFaul, wyd. cyt.; V. Nee, Y. Cao, wyd. cyt.; J. Staniszkis, wyd. cyt.

²⁶ Podobne niejasności pojawiały się również przy próbach wykorzystania tej koncepcji na innych płaszczyznach badawczych.

go ludzkości. W tego rodzaju podejściu potraktowanie omawianej koncepcji było zdecydowanie bliższe ujęciu zaprezentowanemu przez jej twórców – opierało się na uwypukleniu podobieństw pomiędzy rozwojem technologii a rozwojem cywilizacji. Punktem wyjścia było tu uznanie, że rdzeń każdej ludzkiej cywilizacji stanowi szczególny dla niej i wykształcony w toku jej rozwoju zestaw podstawowych wartości i wierzeń, kształtujących sposoby myślenia, instytucje, kody zachowania i komunikacji, „do których kolejne pokolenia danej społeczności przywiązują podstawowe znaczenie”²⁷. Te głęboko zinternalizowane przez członków określonej cywilizacji wzorce formują się na początkowym etapie jej rozwoju i w całym okresie jej istnienia mają charakter niemal niezmienny (zmieniają się bardzo wolno, na przestrzeni stuleci czy nawet tysiącleci). Są to więc elementy, które przez wieki w zasadniczy sposób wpływają na ludzkie zachowania i działania. Można zatem uznać, że tak rozumiane wzorce cywilizacyjne określają kierunki i ramy rozwoju narodów i społeczeństw, a na gruncie założenia, że stanowią one nieprzekraczalną w dłuższej perspektywie barierę dla możliwych kierunków rozwoju danego społeczeństwa czy narodu, można tu będzie mówić o występowaniu zjawiska *path dependence*: „ścieżka rozwoju” danego narodu jest wyznaczona przez właściwy mu wzorzec cywilizacyjny. W tym miejscu należy zaznaczyć, że autorzy posługujący się prezentowanym ujęciem nie posuwali się tym samym do twierdzenia, że na gruncie danego wzorca cywilizacyjnego może wyrosnąć tylko jedna, określona forma organizacji życia społecznego, gospodarczego i politycznego. Odwołanie się do koncepcji *path dependence* oznacza jedynie, że szansę na rozwinięcie się i ugruntowanie się w danym społeczeństwie będą miały tylko takie struktury, które pozostają w zgodzie z jego trwałymi parametrami cywilizacyjnymi; rozwiązania sprzeczne z właściwym dla danego społeczeństwa wzorcem cywilizacyjnym zostaną przez nie albo zmodyfikowane albo odrzucone²⁸. Do wprowadzenia obcych kulturowo instytucji może dojść jedynie wówczas, gdy zostaną one narzucone danemu społeczeństwu siłą i naciski te będą się utrzymywać przez bardzo długi czas (długi na tyle, aby doszło do modyfikacji wzorców przekazywanych kolejnym pokoleniom jako dziedzictwo kulturowe)²⁹.

Umieszczenie w tak nakreślonej perspektywie procesu transformacji ustrojowej krajów Europy Środkowej i Wschodniej pociąga za sobą konieczność określenia, czy rozpoczęte dwadzieścia lat temu przemiany mają charakter na tyle doniosły, aby postrzegać je jako próbę zmiany fundamentów cywilizacyjnych, czy raczej należy je potraktować jako ewolucję dokonującą się w ramach istniejących wzorców. Aby odpowiedzieć na tak postawione pytanie w punkcie wyjścia należy określić, do ja-

²⁷ A.D. Bozeman, *Civilizations under stress*, „Virginia Quarterly Review” 1975, no. 4, s. 1 (za: S. Huntington, *Zderzenie cywilizacji i nowy kształt ładu światowego*, Muza, Warszawa 2008, s. 48).

²⁸ R. Zukowski, *Routes out of socialism as path-dependent process: Central Europe's experiences and lessons for Cuba*, „Cuba in Transition” 2005, vol. 15, ASCE 2005, s. 311-312 [<http://lanic.utexas.edu/project/ascce/pdfs/volume15/pdfs/zukowski.pdf>]; J. Zweynert, N. Goldschmidt, *The two transitions in Central and Eastern Europe*, „Journal of Economic Issues” 2006, vol. XL, no. 4, s. 895-918.

²⁹ N.C. Kyriazis, M.S. Zouboulakis, wyd. cyt., s. 112.

kich kręgów cywilizacyjnych można zaklasyfikować społeczeństwa krajów Europy Środkowej i Wschodniej. Wziąwszy pod uwagę ich znaczne zróżnicowanie kulturowe, zasadne wydaje się wyodrębnienie na tym obszarze co najmniej trzech kręgów cywilizacyjnych: kultury zachodniej (łacińskiej), kultury wschodniej (bizantyjskiej) oraz kultury orientalnej, choć w tym ostatnim przypadku wśród państw regionu w czystej formie występuje ona jedynie w Albanii³⁰. Ponieważ w formowaniu, umacnianiu i przekazywaniu podstawowych wartości szczególnie istotną rolę odgrywają wierzenia religijne, częstokroć wskazane modele cywilizacyjne charakteryzuje się poprzez wskazanie religii dominujących na obszarze ich obowiązywania. W przypadku cywilizacji zachodniej są to wartości krzewione przez zachodnie odłamy chrześcijaństwa (katolicyzm, protestantyzm), cywilizację wschodnią wiąże się z prawosławiem, a orientálną – z islamem. Przy tego rodzaju porównaniach jako fundamentalne dla modelu zachodniego wskazuje się poszanowanie godności osoby ludzkiej, indywidualizm oraz uwypuklone w okresie oświecenia: racjonalizm i wolność jednostki. Z kolei dwa pozostałe modele łączy położenie nacisku na wartości wspólnotowe i będący tego konsekwencją kolektywizm, zburokratyzowanie i tendencję do autorytarnej formy rządów³¹.

W badaniach poświęconych transformacji krajów Europy Środkowej i Wschodniej częstokroć zwraca się również uwagę, że przed okresem rozpoczęcia socjalistycznych eksperymentów model zachodni był wdrażany na obszarze wpływów monarchii habsburskiej i Prus, model wschodni na terenach podporządkowanych carskiej Rosji, model zaś orientalny – w sferze wpływów imperium osmańskiego³². Należy jednak podkreślić, że fakt, iż dany obszar przez jakiś czas znajdował się w określonej strefie wpływów, nie przesądzał ostatecznie o zakorzenieniu się w społeczeństwie go zamieszkującym wartości promowanych przez dane mocarstwo³³.

Dla oceny wymiaru przemian związanych z procesem transformacji istotne jest również określenie, jak ocenimy charakter wcześniejszych zmian związanych z budowaniem społeczeństwa komunistycznego (zmiana wzorca czy zmiany w ramach wzorca). Wydaje się, że w zamyśle twórców myśli socjalistycznej budowa tego ustroju miała doprowadzić do stworzenia od podstaw nowego, „lepszego” społeczeństwa, systemu wyraźnie odmiennego od wszelkich wcześniejszych, stojącego

³⁰ Stąd niektórzy badacze transformacji biorą pod uwagę jedynie dwa pierwsze z wymienionych wzorców (Winiecki, Zweynert i Goldschmidt). W krajach Europy Środkowej i Wschodniej, w których można dostrzec istotne wpływy kultury orientalnej, czyli w Bułgarii, w Bośni i Hercegowinie, w Macedonii, Mołdawii, Rumunii, Serbii czy w Czarnogórze, mamy do czynienia ze ścieraniem się tych tradycji z wpływami cywilizacji wschodniej. J. Winiecki, *Determinants of catching up or falling behind. Interaction of formal and informal institutions*, „Post-Communist Economies” 2004, vol. 16, no. 2, s. 137-152; J. Zweynert, N. Goldschmidt, wyd. cyt., s. 899-900.

³¹ S. Huntington, wyd. cyt., s. 56, 63-64.

³² R. Zukowski, *Routes out of...*, s. 312.

³³ Za przykład może tu posłużyć utrzymanie się w kręgu cywilizacji zachodniej krajów nadbałtyckich, znajdujących się od XVIII wieku w strefie wpływów rosyjskich.

w opozycji zwłaszcza wobec „burżuazyjnych” wartości właściwych cywilizacji przemysłowej krajów zachodnich³⁴. Rewolucja proletariacka miała więc doprowadzić do wkroczenia na całkowicie nową „ścieżkę rozwojową”. Jednak system, który w jej konsekwencji tworzone, w praktyce opierał się na wzorcach właściwych dla cywilizacji panującej na obszarze, na którym go wdrażano. W tym sensie można uznać, że rewolucja październikowa zaowocowała stworzeniem wschodniej (bizantyjskiej) wersji socjalizmu, ze wszystkimi cechami charakterystycznymi dla tego wzorca cywilizacyjnego; komunizm nie doprowadził w Rosji ani do zniesienia rządów autorytarnych, ani do poszanowania wolności obywatelskich, ani do zlikwidowania wszechwładnego aparatu biurokratycznego. Można tu raczej stwierdzić, że jedna oparta na tych elementach forma została zastąpiona drugą. Z tego względu wydaje się, że w przypadku Rosji i pozostałych krajów Europy Środkowej i Wschodniej, mieszczących się w ramach cywilizacji bizantyjskiej, wprowadzenie sowieckiego modelu socjalizmu należałoby interpretować jako dokonywanie zmian w ramach „ścieżki rozwojowej” cywilizacji wschodniej. Z kolei w przypadku krajów z obrębu cywilizacji zachodniej³⁵ można potraktować ją jako próbę siłowego wymuszenia zmiany „naturalnego”, zgodnego z właściwym im wzorcem cywilizacyjnym, kierunku rozwoju³⁶.

Jak głęboki wpływ wywarł na społeczeństwa Europy Środkowej i Wschodniej okres socjalistycznych eksperymentów? System ten niewątpliwie odcisnął swoje piętno na zasadach, postawach i wzorcach postępowania członków społeczeństw, w których usiłowano go wdrażać, lecz oszacowanie, jak głęboko sięga ten wpływ i jak bardzo okaże się on trwały, jest nadal kwestią otwartą. Wydaje się jednak, że nawet ze współczesnej, relatywnie krótkiej, perspektywy można dostrzec, że nie był on jednak na tyle głęboki, aby doprowadzić do wykorzenia fundamentów cywilizacji łacińskiej w krajach wcześniej przynależnych do tego kręgu cywilizacyjnego.

W świetle powyższego można uznać, że zapoczątkowanie przed dwudziestu laty procesu reform mających doprowadzić do stworzenia w byłych krajach socjalistycznych demokratycznej formy rządów, instytucji gospodarki wolnorynkowej i społeczeństwa obywatelskiego miało dwojaki wymiar. W przypadku krajów mieszczących się w kręgu cywilizacji zachodniej była to próba powrotu do wcześniejszej, przedsocjalistycznej „ścieżki”³⁷, w pozostałych zaś krajach regionu przemiany te wiązały się z usiłowaniem wytyczenia nowego kierunku rozwoju. Nakreślona perspektywa skłania do wniosku, że proces transformacji powinien przebiegać znacznie

³⁴ L. Kołakowski, *Główne nurty marksizmu*, t. 1, Zysk i S-ka, Poznań 2001, s. 366 i nast.

³⁵ Wśród państw regionu do tej grupy zalicza się Czechy, Polskę, Słowację, Słowenię, Węgry oraz kraje nadbałtyckie.

³⁶ Zob. J. Zweynert, N. Goldschmidt, wyd. cyt., s. 906-909.

³⁷ We wszystkich krajach tej grupy istniały możliwości odwołania się do wcześniejszych, przedsocjalistycznych doświadczeń z demokracją i wolnym rynkiem. Zob.: A. Antoszewski (red.), *Systemy polityczne Europy Środkowej i Wschodniej. Perspektywa porównawcza*, Uniwersytet Wrocławski, Wrocław 2006, s. 17-42.

szybciej, łatwiej i dawać większe szanse na sukces w państwach pierwszej grupy. Nie oznacza to, że w pozostałych państwach reformy są z góry skazane na niepowodzenie, lecz należy mieć świadomość, że prawdopodobnie ich przeprowadzenie będzie okupione wyższymi kosztami i znacznie trudniejsze³⁸.

5. Podsumowanie

Dla badaczy transformacji systemowej byłych krajów socjalistycznych atrakcyjność koncepcji *path dependence* wiąże się z możliwością jej wykorzystania do objaśniania trudności związanych z przebiegiem tego procesu. Może być ona pomocna przy próbach wyjaśniania przyczyn trwałości określonych struktur i rozwiązań instytucjonalnych charakterystycznych dla systemu socjalistycznego. Posłużenie się tą ideą pozwala wskazać możliwe źródła tych problemów, co z kolei może ułatwić poszukiwanie skutecznych metod ich pokonywania. Swoistym skutkiem ubocznym ogromnej popularności tej koncepcji jest jednak nadużywanie samego sformułowania *path dependence*; należy zatem podkreślić, że posługiwanie się tym terminem nie zawsze jest równoznaczne z wykorzystywaniem samej koncepcji.

Z kolei główną słabością omawianej idei, jeśli oceniać ją z punktu widzenia możliwości zastosowania jej do analizy przebiegu transformacji krajów Europy Środkowej i Wschodniej, jest brak sprecyzowania, w jakich warunkach może dojść do (skutecznej) zmiany dotychczasowej „ścieżki rozwojowej”. Do uzyskania pełnego obrazu wskazanych przemian, a zwłaszcza wyjaśnienia ich genezy, niezbędne byłoby zatem jej rozwinięcie czy uzupełnienie. Innego rodzaju rozwiązaniem może być, praktykowane przez wielu badaczy, potraktowanie idei Arthura i Davida jako elementu składowego ogólniejszej koncepcji rozwoju narodów i społeczeństw, a szczególnie owocne wydają się próby wykorzystania jej do konstruowania wizji ewolucji ludzkich cywilizacji. W ten sposób uzyskujemy obiecującą perspektywę do badania procesu transformacji, a jego dotychczasowy przebieg zdaje się potwierdzać słuszność tego rodzaju podejścia. Trzeba jednak jeszcze raz podkreślić, że przy uznaniu, iż kluczowym czynnikiem wpływającym na koszty, tempo i powodzenie reform są wzorce cywilizacyjne, dwudziestoletnia perspektywa jest stanowczo zbyt krótka do formułowania jakichkolwiek kategoriycznych sądów.

Oceniając konsekwencje wykorzystania koncepcji *path dependence* do analizy procesu transformacji, warto również zauważyć, że przedstawiony wyżej sposób po-

³⁸ Jedną z przyczyn takiego stanu rzeczy może być również fakt, że w okresie wprowadzenia komunizmu kraje te były relatywnie słabiej rozwinięte gospodarczo. W okresie panowania tego systemu doszło w nich do zmian strukturalnych stanowiących dowód pewnego postępu, tzn. przekształcenia struktury gospodarki z rolniczej w przemysłową (lub przemysłowo-rolniczą). To z kolei oznacza, że szereg instytucji został w tych krajach wprowadzony dopiero przez socjalistów w kształcie właściwym dla tego systemu i brak jest wcześniejszych doświadczeń, do których można byłoby się dziś odwołać. J.O. Elster, U. Preuss, *Institutional Design in Post-communist Societies, Rebuilding the Ship at Sea*, Cambridge University Press, Cambridge 1998.

siłkowania się tytułową koncepcją do badania tego procesu wpisuje się w dostrzeżalne w ostatnich latach tendencje zmierzające do skonstruowania „kulturowej teorii ekonomicznej”.

Literatura

- Antoszewski A. (red.), *Systemy polityczne Europy Środkowej i Wschodniej. Perspektywa porównawcza*, Uniwersytet Wrocławski, Wrocław 2006.
- Arrow K., *Increasing returns: historiographic issues and path dependence*, „European Journal of Economic Thought” 2000, no. 2.
- Arrow K., *Path Dependence and Competitive Equilibrium*, [w:] W. Sundstrom, T. Guinnane, W. Whalley (eds.), *History Matters: Essays on Economic Growth, Technology and Demographic Change*, Stanford University Press, Stanford 2004.
- Arthur B., *Competing technologies, increasing returns, and lock-in by historical small events*, „Economic Journal” 1989, no. 1.
- Arthur B., *Urban systems and the historical path dependence*, [w:] B. Arthur, *Increasing Returns and Path Dependency in the Economy*, The University of Michigan Press, Michigan 1994.
- Arthur B., *Increasing Returns and Path Dependency in the Economy*, The University of Michigan Press, Michigan 1994.
- Bałtowski M., Miszewski M., *Transformacja gospodarcza w Polsce*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2006.
- Bąk M., *Europa Środkowa i Wschodnia wobec wyzwania transformacyjnego*, Uniwersytet Gdański, Gdańsk 2006.
- Bozeman A.D., *Civilizations under stress*, „Virginia Quarterly Review” 1975, no. 4.
- Chavance B., Magnin E., *Emergence of path dependent mixed economies in Central Europe*, [w:] A. Amin, J. Hausner (eds.), *Beyond Market and Hierarchy. Interactive Governance and Social Complexity*, Edward Elgar, Cheltenham 1997.
- David P., *Clio and the economics of QWERTY*, „American Economic Review” 1985, vol. 75, no. 2.
- David P., *Path dependence, its critics and the quest for ‘historical economics’*, 2000, <http://www-econ.stanford.edu/faculty/workp/index.html>.
- Ekiert G., Hanson S. (red.), *Capitalism and Democracy in Central and Eastern Europe. Assessing the Legacy of Communist Rule*, Cambridge University Press, Cambridge 2003.
- Elster J.O., Preuss U., *Institutional Design in Post-communist Societies, Rebuilding the Ship at Sea*, Cambridge University Press, Cambridge 1998.
- Garrouste P., Ioannides S. (eds.), *Evolution and Path Dependence in Economic Ideas: Past and Present*, Edward Elgar Publishing, Cheltenham 2001.
- Gartland M.P., *Interdisciplinary views of sub-optimal outcomes: Path dependence in social and management sciences*, „Journal of Socio-Economics” 2005, vol. 34.
- Garud R., Karnoe P., *Path Creation as a Process of Mindful Deviation*, [w:] R. Garud, P. Karnoe (eds.), *Path Dependence and Creation*, Lawrence Erlbaum Associates, London 2001.
- Godłów-Legiędź J., *Nowa ekonomia instytucjonalna i rozwój regionalny*, [w:] A.F. Bocian (red.), *Rozwój regionalny – konsekwencje integracji*, Fundacja Promocji Rozwoju Podlasia, Białystok 2005.
- Gwosdz K., *Pozytywne i negatywne ścieżki (virtues and vicious paths) – próba zastosowania teorii zależności od ścieżki (path dependence) do wybranych miast konurbacji górnośląskiej*, [w:] I. Sagan, M. Czepczyński (red.), *Wymiar i współczesne interpretacje regionu*, Uniwersytet Gdański, Katedra Geografii Ekonomicznej, Gdańsk 2003.
- Hacker J., *The historical logic of national health insurance: Structure and sequence in the development of British, Canadian and U.S. medical policy*, „Studies in American Political Development” 1998, vol. 12.

- Huntington S., *Zderzenie cywilizacji i nowy kształt ładu światowego*, Muza, Warszawa 2008.
- Kenney M., Burg U. von, *Paths and regions: the creation and growth of Silicon Valley*, [w:] R. Garud, P. Karnoe (eds.), *Path Dependence and Creation*, Lawrence Erlbaum Associates, London 2001.
- Kołodkowski L., *Główne nurty marksizmu*, t. 1, Zysk i S-ka, Poznań 2001.
- Kowalski R., *Efekty sieciowe a błędy rynku*, Zeszyty Naukowe Polskiego Towarzystwa Ekonomicznego nr 3, PTE 2005.
- Kwaśnicki W., *Skandalizowane ścieżki rozwoju przemysłu*, [w:] *Symulacja systemów gospodarczych*, Oficyna Wydawnicza Politechniki Wrocławskiej, Wrocław 2003.
- Kyriazis N.C., Zouboulakis M.S., *Modeling institutional change in transition economies*, „Communist and Post-Communist Studies” 2005, vol. 38.
- Liebowitz S.J., Margolis S.E., *Path dependence, lock-in, and history*, „Journal of Law, Economics and Organization” 1995, vol. 11, no. 1.
- Liebowitz S.J., Margolis S.E., *Policy and path dependence. From QWERTY to Windows 95*, „Regulation” 1995, vol. 18, no. 3.
- Liebowitz S.J., Margolis S.E., *The fable of the keys*, „Journal of Law and Economics” 1990, vol. XXXIII.
- Maślak E., *Paradygmat ekonomii ewolucyjnej*, „Gospodarka Narodowa” 2000, nr 1-2, s. 4, 11-12, 14;
- McFaul M., *Institutional design, uncertainty, and path dependency during transitions: cases from Russia*, „Constitutional Political Economy” 1999, vol. 10.
- Nee V., Cao Y., *Path dependent societal transformation: Stratification in hybrid mixed economies*, „Theory and Society” 1999, vol. 28.
- North D.C., *Institutions, Institutional Change and Economic Performance*, Cambridge University Press, Cambridge 1990.
- North D.C., *Institutions*, „Journal of Economic Perspectives” 1991, vol. 5, no. 1.
- Page S.E., *Path dependence*, „Quarterly Journal of Political Science” 2006, no. 1.
- Pawlak W., *Instytucje i zmiana instytucjonalna w teorii D. Northa*, „Studia Socjologiczne” 1993, nr 1.
- Pierson P., *Increasing returns, path dependence, and the study of politics*, „American Political Science Review” 2000, vol. 94, no. 2.
- Pierson P., *Politics in Time. History, Institutions, and Social Analysis*, Princeton University Press, Princeton, Oxford 2004.
- Puffert D.J., *Path dependence*, EH.Net Encyclopedia, edited by Robert Whaples, <http://eh.net/encyclopedia/article/puffert.path.dependence>.
- Puffert D.J., *Path dependence, network form and technological change*, [w:] W. Sundstrom, T. Guinnane, W. Whatley (eds.), *History Matters: Essays on Economic Growth, Technology and Demographic Change*, Stanford University Press, Stanford 2004.
- Staniszki J., *Postkomunizm. Próba opisu*, Wydawnictwo Słowo Obraz Terytoria, Gdańsk 2005.
- Sterman J.D., Wittenberg J., *Path dependence, competition and succession in the dynamics of scientific revolution*, „Organization Science” 1999, vol. 10, no. 3.
- Winiecki J., *Determinants of catching up or falling behind. Interaction of formal and informal institutions*, „Post-Communist Economies” 2004, vol. 16, no. 2.
- Zukowski R., *Historical path dependence, institutional persistence, and transition to market economy: The case of Poland*, „International Journal of Social Economics” 2004, vol. 31, no. 10.
- Zukowski R., *Routes out of socialism as path-dependent process: Central Europe's experiences and lessons for Cuba*, „Cuba in Transition” 2005, vol. 15, ASCE 2005, <http://lanic.utexas.edu/project/asce/pdfs/volume15/pdfs/zukowski.pdf>.
- Zweynert J., Goldschmidt N., *The two transitions in Central and Eastern Europe*, „Journal of Economic Issues” 2006, vol. XL, no. 4.

GOVERNMENT TRANSITION FROM THE PERSPECTIVE OF THE CONCEPT OF PATH DEPENDENCE

Summary: The evaluation and analysis of the transition of Central and East European countries presents a great challenge for economists and other social scientists. Remarkable complexity, multidimensionality, great dynamic and uniqueness of this phenomenon make difficult to form the analytical tools appropriate to handle it. Nowadays one of the most interesting perspective to examine this process is opened by the concept of path dependence.

The aim of the article is to present how this concept is used to analyze the transition of Central and East European countries and to assess what are the benefits from such a viewpoint.